

ریتون چیست؟

تورج رهبر گنجه

می خوانیم: ظرفی باشد که آن را از طلا و نقره، و یا از گل به صورت جانوران خصوصاً شیر LION . سازند و بدان شراب خورند. ریتون واژه یونانی است و به ظرفی گفته می شود که بخش قدیمی [protom] انسان و یا حیوان و از ظرفی به شکل شاخ که در بخش تحتانی به هم متصل می شوند تشکیل شده است. این نوع ظرف را اقوام هیتیت (۵) Hitit از آن بیرو (۶) در اسناد تاریخی خود یاد کرده اند. در فرهنگ یونانی به نوع ظرفی اطلاق می گردد که قسمت بالای آن به شکل قده [عمودی- افقی] و بخش پایین آن به سر و یا گرده حیوان و نیز بندرت به نیم تنه انسان متصل می شود. که از لحاظ فرم ظاهری سه گونه اند:

الف- ریتون هایی که در محل اتصال ساغر به بخش قدیمی حیوان و یا انسان زاویه ۹۰ درجه به خود می گیرند.

ب- ریتون هایی که ساغر آنها با یک انحنا ملایم به بخش قدیمی حیوان متصل می شوند.

پ- ریتون هایی که ساغر آنها در سر و یا گرده حیوان تعبیه شده اند، که اغلب ریتون های عصر «ماد» (۷) از این نوعند. تفاوت این ریتون ها با «اوتوخوس» (۸) یونانی علاوه بر فرم ظاهری، در حفره های تعبیه شده برای ریزش مایعات هستند.

این نوع ظرف [ریتون ها] ابتدا در مراسم آیینی، مذهبی استفاده و به عنوان هدایای ارزشمند به معابد نیز اهداء می گردد. و در آیین ها برای ریختن مایعات خوشبو استفاده می کردند. اغلب در مراسم مذهبی از ریتون هایی با اشکال حیواناتی چون، شیر، ببر با چنگال هایی تیز، گراز، عقاب، حیوانات افسانه ای و شاختار، استفاده می گردید و علت ظاهر شدن این حیوانات، در قسمت پایین آن، این است که تصور می شده اشخاص با نوشیدن مایع درون ظرف،

هزاران سال پیش در عصر نوسنگی (۱) زمانی که بشر می کوشید از ابزارهای سنگی استفاده کند؛ به صورت اتفاقی از مزایای گل، آگاهی یافت. بنابراین، فراوانی و نیز دسترسی آسان به آن سبب شد تا ظروفی بسازد. مراحل گردآوری، جمع آوری (۲)، آغاز تولید و کشاورزی (۳) و پس یکجانشینی (۴) را پشت سر گذاشت. طبیعت، معلم انسان پیش از تاریخ، چگونگی ساخت سفال را به او آموخت و چگونگی آن را در دوره گردآوری خوراکی ممکن ساخت. کشفیات باستانشناختی حکایت از آن دارد که نخستین استفاده بشر از ظروف گلین در آفریقای شرقی و مربوط به عصر نوسنگی بوده است.

انسان به تجربه دریافت که خاک رس مورد نیاز خود را باید از زمین هایی که ترک خورده می شوند و به صورت لایه لایه درمی آید تهیه کنند. او هزاران سال ساخت سفال را با دست انجام داد و از اواخر هزاره پنجم پ. م با ورود چرخ سفالگری، زندگی انسان باستان وارد مرحله نوینی شد و این هنر سفالگری در طی هزاران سال، در نهایت به تولید و ساخت "Rhyton" انجامید، که با کشف فلز، شیشه و درک قابلیت سنگ های معدنی و عاج به اوج شکوفایی رسید.

"Rhyton" ریتون [تعریف] - و- انواع آن

ریتون تعریف و شکل خاصی ندارد. در فرهنگ های مختلف نام های گوناگون برای ریتون آمده و در حفاری های باستانشناسی با اشکال متنوعی ظاهر شده است. مفهوم کلمه «تکوک» در لغت نامه دهخدا چنین است:

تکوک چیزی است زرین یا آهنین بر صورت گاو یا ماهی یا مرغ و بدان شراب می خورند. در فرهنگ «لغت فرس اسدی» در رابطه با ریتون

«ریتون Rhyton» یا به تعبیری که در لغت نامه

دهخدا آمده است: «تکوک»، ظروفی است با

اشکال متنوع و زیبا، که به باور

باستان شناسان انسان های پیش از تاریخ،

نخست آن را به تقلید از طبیعت و برای بردن

آب به داخل

غارها مورد استفاده قرار می دادند.

کشفیات باستان شناختی، نخستین استفاده

بشر از ظروف گلین را در آفریقای شرقی و

مربوط به عهد «نوسنگی» می داند.

این ظرف ها از ابتدایی ترین شکل

خود «ظروف گلی» تا ظروف سفالی، فلزی،

شیشه ای و ترکیبی، مراحل تکاملی

خاصی را پیموده اند.

در جستار حاضر، نویسنده نخست تعریف،

کاربردها و انواع ریتون را به لحاظ شکلی و

ترکیبی مورد بحث قرار داده، سپس با اشاره به

سیر تحول ریتون سازی در ایران و جهان، دو

فرضیه مرتبط با کاربرد ریتون را

توضیح داده است.

قدرت جادویی حیوان فوق را به خود منتقل می سازند.

ریتون ها از نظر جنس مواد ساخت پنج گونه اند:

۱- ریتون های سفالین

۲- ریتون های فلزی [طلا- نقره و مفرغ]

۳- ریتون های شیشه ای

۴- ریتون های ساخته شده از عاج

۵- ریتون های ساخته شده از سنگ های معدنی و زر
از نظر فرم و اشکال گونه های متفاوتی از ریتون در حفاری های باستان شناسی کشف شده، که عبارتند از: ریتون هایی به اشکال، شیر، بز کوهی، شاخدار، قوچ، گراز، ببر با چنگالی تیز، ماهی، حیوانات افسانه ای [اسفنگس] (۹)، گاو کوهاندار، سنگ، نیم تنه انسان، کفش، چکمه، انواع ریتون مخروطی، کروی، استوانه ای، تنگ، آبخوری، کوزه های آبریزدار، پیاله ها (آمفورا) (۱۰)، خوک تر، منقار پرندگان، آهویی با شاخ برگشته.

سیر تحول ریتون سازی

هنر ریتون سازی با توجه به یافته های علمی باستان شناسی در مناطق آسیای صغیر از جمله حاجیلار (۱۱) به دوره نوسنگی می رسد. نمونه های به دست آمده از تمدن های باستانی اورارتوها (۱۲) و اقوام سکایی (۱۳) در جنوب روسیه، شهر آدانا (۱۴)، ریتون های به شکل بز وحشی و گریفون (۱۵) از شهر ارزنجان (۱۶) و ارزروم (۱۷) و نیز بخش مرکزی آسیای صغیر [هیئت ها] هیچ گاه از ظرافت هنر ریتون سازی ایران برخوردار نیستند. و علی رغم این که پیشینه ریتون سازی در آسیای صغیر از قدمت بیشتری برخوردار است لیکن ریتون های ایران با دقت و ظرافت بسیار ساخته شده اند، به طوری که بعد از هزاران سال هنوز تحسین همگان را برمی انگیزند.

ریتون هایی که از سرزمین های تحت نفوذ اورارتوها و فریگ ها (۱۸) به دست آمده اند و مربوط به قرون هشتم و هفتم ق. م هستند، از نظر فرم ظاهری قابل مقایسه با ریتون های فلزی و سفالین اقوام «ماد» و «مانا» (۱۹) بوده و با وجود این که «هیئت ها» نیز در مراسم دینی و مذهبی از آن استفاده نموده اند متأثر از هنر ریتون سازی ایران باستان بوده است.

در دوره «آشور جدید» (۲۰) پادشاهان علاقه وافری به استفاده از این نوع ظروف در مراسم مذهبی و نیز ضیافت ها داشتند. که نمونه هایی از آن در یک نقش برجسته آشوری به تصویر کشیده شده است. [در حدود ۲۰۰۰ سال ق. م در جنوب غربی آسیای میانه ظرف هایی سفالین و متنوع ظاهر گردید که فرم و اشکال آنها به سه گونه بود:

الف- ظروف پایه دار

ب- ظروف زاویه دار

□ «ریتون Rhyton» و اژه های است

یونانی که تعریف و شکل خاصی

ندارد. در فرهنگ های مختلف

نام های گوناگونی برای ریتون آمده

و در حفاری های باستان شناسی و

با اشکال متنوعی ظاهر شده و

معادل فارسی آن در لغت نامه

دهخدا «تکوک» است.

ریتون مربوط به دوره هخامنشی از جنس سنگ معدن و زر

ب- ظروف آبریزدار و دهان گشاد نیمه کروی و لبه دار.

در منطقه کوکچا (kukca) از نواحی خوارزم علاوه بر اشکال یادشده، ظروف خمره ای هم ساخته می شد. ظرف هایی که از ۸۰۰ تا ۱۰۰۰ ق. م ساخته شده اند، اغلب قیفی فرم پایه دار، فنجان شکل، ساغر گونه، و لیوان های کم باریک، قوری شکل، و پارچ و کوزه بودند. در قرون ششم و پنجم ق. م. در ناحیه گیوزلی (GiuZeli) خوارزم از سفال های گلدانی و استوانه ای استفاده می شد. در قرن چهارم ق. م. در منطقه «کوی گریلکان» (Grilcan) قلعه خوارزم تحت عنوان ریتون به گونه نیم تنه انسان و حیوان ساخته شد. در نیاستان نخستین پایتخت «پارتیان» (۲۱) در حاشیه بیابان «قره قوم» در نزدیکی استپ هایی که قبایل آن به صورت چادر نشینی می زیسته اند اغلب ساغر های ریتونی که برخی از عاج بوده ظهور کردند که مربوط به سده های دوم پ. م بودند. در قرون پنجم و

ششم ق. م. «گیوزلی خوارزم» سفال های متنوعی را به دنیای باستانی معرفی کرد. «درتلی برزو» نزدیک سمرقند کوزه هایی با بدنه شلجمی قابل مقایسه با ظروف یونان به دست آمد. اما هیچ گاه توان برابری با هنر ریتون سازی در ایران را نیافتند.

قدیمی ترین سفال مربوط به عصر نوسنگی یا غارنشینی به نام دوره «گردآوری خوراک» نام دارد. در غار «هوتو» (۲۲) توسط کارکتون کون از دانشگاه پنسلوانیا صورت گرفت. در مکان های استقرار اولیه بشر در تپه علی کش (۲۳) ۷۰۰۰ تا ۶۶۰۰ ق. م. تکه هایی از نوع سفال نرم و سبک به دست آمده است.

در تپه سراب (۲۴) پیکرک های گلین و ظروف سفالین بیضی شکل دست ساز ۶۰۰۶-۵۶۸۹ ق. م. کشف گردید. بررسی دو تن از باستان شناسان بنام کیراتون keuraton و رالف سولکی (Rulfsoleky) در دره سولنوز توام با کشف آثار سفالی همراه بود. در هزاره پنجم ق. م. در منطقه «یاریم تپه» (۲۵) و در مناطقی چون «تپه سنگ چخماخ» (۲۶) گودین، سگزآباد (۲۷)، تپه حصار (۲۸)، غار کمربند (۲۹)، تپه گیان (۳۰) و شوش و در نهایت سیلک باستانی (۳۱) به زیباترین نحو ظهور نمود. در حفاری «زیویه» ziviya در دهکده خفتاتلو در [دهکده تاریخی] در کردستان ظروفی به دست آمد که بخش انتهایی آن به شکل سر حیوان و تقلیدی از جام های شاخی شرابخوری دوره بربریت هستند و اعتقاد بر آن بود این سبک ظروف توسط اقوام اولیه آریایی به این سرزمین آمده است و عقیده داشتند نوشیدن در این گونه ظروف با اشکال حیوانات، قدرت و برتری بر آنان می بخشید.

زیباترین ظروف به اشکال ریتونی در سیلک کاشان Siyalk در گورستان ش «B» به صورت قوری منقوش با آبریز و به شکل منقار پرندگان بود که در مراسم مذهبی جهت ریختن مایعات خوشبو در هنگام تدفین و یا آیین های مذهبی استفاده می شد. به عبارتی ریتون ظرفی برای نیایش، آرامش بوده است و به دلیل ظرافت و فرم زیبایی که داشت جنبه تزئینی یافت. در مجالس و نیز برای اهداء به معابد و مکان های مقدس به عنوان نذورات شناخته شد. هنرمند باستان به سفال ابتدایی و دست ساز خویش جنبه روحانی بخشید. تا نه تنها مایه لذت چشم که مفهومی عمیق تر باید. در میان ظروف مکشوفه نوشیجان تپه (۳۲) با توجه به معبد مرکزی آن سفال های بسیار کشف گردید. اشکال ظروف اغلب آبخوری های گرم و صورتی با سطحی صاف و شفاف و دارای لوله ای ناودانی فرم بودند و در هنگام مراسم و آیین های مختلف از آنها استفاده می شد. در میان ظروف «کلاردشت» ساده ترین ریتون ها با شکل ظرفی بانوک دراز شروع شده و به جای نوک، با سر

پرنده‌ای پایان یافته است. منقار طولیل این ظروف ریتونی معرف گردن حیوان بوده و خود ظرف به شکل مرغی ساخته شده است. بدن آن کشیده و به تدریج آبریز آن به سر بز کوهی، یا آهوئی با شاخ برگشته نشان داده شده است. ریتون‌های مکشوفه در تپه باستانی «زیویه» کردستان اغلب به شکل سر حیوان با گردنی به عقب برگشته بوده که این نوع و فرم از پیشگامان ریتون‌های طلایی گنجینه همدان عصر هخامنشی می‌باشد. در میان تپه‌های پیش از تاریخ دشت قزوین [تپه‌های زاغه، قبرستان، قره تپه] ظروف ریتونی بسیار زیبا، کره‌ای، مخروطی و استوانه‌ای و در تپه مارلیک (۳۳) به شکل گاو کوهاندار و گوشواره‌هایی در گوش به دست آمد. در نتیجه کاوش‌های صورت گرفته در روستای ولیران واقع در بخش مرکزی دماوند چهار ریتون و یک نمونه «آمفورای» سفالین به دست آمد.

سه ریتون به شکل بز کوهی و یک ریتون به شکل کفش ظاهر گردیدند. با کشف فلز بشر به درک آن نیز پی برد. هنر فلزکاری تمدن دره نیل و سند سهم چشمگیری در فرهنگ و تمدن دارد. فلزکاری (متالورژیک) در این تمدن بسیار دیرتر از فلات ایران بوده است. تا هزاره پنجم پیش از میلاد ایران سنگ را طی نموده ولی در همین زمان «مس» copper شناخته شد. آغاز دوران «مس» copper در ایران از هزاره سوم ق. م است. در تپه حسنلو نمونه‌هایی از آن به دست آمد. در عصر عیلامی فلز یک کالای اقتصادی محسوب می‌شد. از هزاره دوم ق. م آهن کشف شد. آورده‌اند که بشر طلا را زودتر از آهن و مس کشف کرده است. از میان آثار فلزی [مفرغی] ظروف و اشیاء لرستان شهرت جهانی دارد. و حوزه آن از ناحیه آذربایجان غربی تا شوش باستانی است. مارلیک، کلورز، کلاردشت، زیویه نیز شاهد گسترش هنر فلزکاری از حیث فرم، نقش و سبک ظروف بودند. هخامنشی‌ها فلزکاری را در سرلوحه کار خود قرار دادند هر چند دامنه این نفوذ هنر هخامنشی بر وسعتی بیش از ۳/۵ میلیون کیلومتر مربع بود اما هنر هیچ گاه توقف نیافت. داریوش شاه سکه ضرب نمود و ریتون‌های طلایی قد برافراشتند. آنچه از هنر این دوره حاصل می‌شود ظروف دسته دار مجسمه به فرم حیوان در بالای دسته ظروف یا جام‌هایی به شکل بز کوهی بالدار و حیوانات اساطیری می‌باشد. به جرأت می‌توان گفت ریتون در عصر هخامنشی از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود و این هنر در خدمت دربار و سلاطین قرار گرفت. هنر فلزکاری همچون معماری ترکیب و تلفیقی از هنرهای اورارتویی، سکایی و آشوری بود. علی‌رغم کاوش‌های متعدد صورت گرفته، تنها یک عدد ریتون از جنس شیشه در حفاری‌های تخت جمشید به دست آمده است.

زیباترین ریتون این دوره از جنس طلا و شامل مجسمه شیر بالدار و متصل به جامی بلند بوده که در

زیباترین ظروف به اشکال ریتونی، در «سیلک کاشان» به صورت قوری منقوش با آبریز و به شکل منقار پرنده‌گان بود که در مراسم مذهبی جهت ریختن مایعات خوشبو در هنگام تدفین، یا آیین‌های مذهبی استفاده می‌شد.

ریتون به شکل ظرف با حیوانی شاخدار مربوط به دوره پارسی

حفاریات باستانشناسی همدان کشف شد. از آنجا که تا قبل از دوره هخامنشی اغلب از ریتون در مراسم نیایشی، تدفین و آیین‌های مذهبی استفاده می‌شد. در این دوره ریتون با شیوه و سبک درباری متجلی گردید. هنر ریتون‌سازی در این زمان باشکوه‌ترین هنر پیش از تاریخ به حساب می‌آید. قواعد و تصویر آفرینی با دقت و ظرافت تدوین شد. هنرمند هخامنشی از طلا و نقره، شیشه و سنگ‌های معدنی و زر ریتون‌های تحسین برانگیز آفرید. سلطنت سلوکیان در مرزهای غربی آن به دریای مدیترانه می‌رسید و به مرزهای شرقی آن در رودخانه «گیداسپ» در شمال «هند» می‌پیوست. هنر به موازات گسترش موضوع و زمینه‌ها متنوع و با حرکت پویای خاص به وجود آمد.

در دوره اشکانی هر چند اطلاعات اندکی در این باره وجود دارد. اما هنر فلزکاری سیر ترقی پیموده است. به طوری که به سوریه، عربستان و فینیقیه صادرات داشته‌اند. اشیاء مکشوفه در گورهای

زاوی شمی (۳۴) در نزدیکی مالمیر در جنوب ایران در خوزستان نمونه آن هستند. ریتون‌های مکشوفه پارسی از جنس «عاج» بیانگر اهمیت ریتون‌سازی در این دوره و نیز به دلیل این که عاج از سرزمین‌های دور وارد می‌شد اغلب از آن در مراسم مذهبی استفاده می‌شده است. مجسمه‌ای که نیم تنه یک انسان از خدایان این دوره است جهت حمایت خدایان از نیایشگران ساخته شده است. در قلمرو هنرهای تزئینی پارسیان ابتکار پر حاصلی داشتند کاوش‌های باستانشناسی در ترکمنستان جایی که آرامگاه اولین حکمرانان پارسی بود، ریتون‌های عاجی زیبا کشف شد. این نوع ظروف با شاخی از حیوانات و صحنه‌هایی از اسطوره‌ها آراسته گردیده‌اند. هنر شیشه‌سازی هر چند اندکی افول کرد اما در «نسیاء» نخستین پایتخت باشکوه آنان حضور و تداوم آن ملموس است. با پایان یافتن سلطنت ۵۰۰ ساله [پانصدساله] پارت‌ها، حکومت ساسانیان در ایران به قدرت رسید. این دوره اوج هنر فلزکاری بود که انواع ریتون به اشکال حیوانات گوناگون دیده شد. به عبارتی ظروف نقره‌کاری ساسانی عالی‌ترین نمونه فلزکاری در جهان باستان محسوب می‌شود.

دو فرضیه کاربرد ریتون

الف- اولین یافته‌های باستانشناسی نشان از استفاده بشر اولیه از ریتون در مراسم، آیین‌ها و نیایش نیایشگران و مؤمنین باستان دارد. ریتون‌های مکشوفه در حاجیلار در آسیای صغیر در تپه‌های باستانی ایران از جمله شوش باستان، سیلک، گواپین، گیان، مارلیک، و حتی اقوام مادها، ماناها و نیز سکاها و آشور جدید، حکایت از این دارد که در مراسم مذهبی و ضیافت‌های آیینی مورد استفاده واقع شده است. حتی مؤمنین باستان به عنوان نذورات به معابد اهداء می‌کردند.

ب- با گسترش هنر ریتون‌سازی و به دلیل جذابیت فرم و نوع سبک ساخت آن، در مراسم ضیافت پادشاهان روزگار مورد استفاده واقع گردید. در عصر هخامنشی و ساسانی با گسترش هنر فلزکاری، هنر ریتون‌سازی به عالی‌ترین مرحله ساخت رسید و در دربار مورد استفاده واقع شد. بی‌گمان این دو عامل ظهور هنر ریتون‌سازی بشر

به حساب می‌آید.

نتیجه‌گیری

ریتون‌سازی (Rhyton) اوج هنر سفالگری، فلزکاری و استفاده از عاج و سنگ‌های معدنی و شیشه‌سازی بوده است. ابتدا در مراسم مذهبی برای استفاده نیایشگران برای ریختن مایعات خوشبو استفاده گردید. اشکال آن اغلب حیوانات قدرتمند و دارای چنگال تیز بوده و اعتقاد داشتند نوشیدن از این گونه ظروف قدرت حیوان را به مؤمنین و عبادتگران باستان منتقل می‌ساخته است. به دلیل اهمیت خاصی که یافت به عنوان هدیه‌ای ارزشمند

- ۱۵- گریفون "Griffon" ریتون‌هایی که به اشکال حیوانات افسانه‌ای ساخته می‌شدند اطلاق می‌گردید.
- ۱۶- Evzuricon.
- ۱۷- Evzurum.
- ۱۸- frigs: از اقوام باستان که در هنر هخامنشی خصوصاً فلزکاری تأثیر قابل توجهی گذاشتند.
- ۱۹- mand: مانایی شاخه‌ای از اقوام آریایی بوده که در جنوب دریاچه ارومیه سکونت داشتند که در شکل‌گیری هنر و فرهنگ مادها تأثیر شگرفی نهادند. در منابع آشوری ماننا و مانناس و مونا یاد شده است.
- ۲۰- آشور جدید: قرن نهم قبل از میلاد.
- ۲۱- partian: منشأ نژادی پارت‌های باستانی بر حلس و گمان است. اولین بار نام پرثوه در کتیبه‌های بیستون و نقش رستم دیده می‌شود و نشان می‌دهد آن ولایات جزو کشور ایران باستان بوده است قریب ۵۰۰ سال بر ایران حکومت کردند.
- ۲۲- این غار به نام هوتونیز[هاتو- هوتو] آمده است. در فاصله یک کیلومتری غار کمر بند قرار گرفته و اولین بار در سال ۱۹۵۱ میلادی توسط coon.carlton [کارلتون کون] حفاری شد.
- ۲۳- تپه‌ای است مدور که با قطری حدود ۱۳۵ متر که رأس آن تقریباً صاف و هموار بوده و ضخامت آثار باستانی آن به هفت متر می‌رسد. آقای دموورگان شناسایی آن را برعهده داشت.
- ۲۴- تپه سراب: در هفت کیلومتری شمال شرق کرمانشاه، و توسط آقای براید رود در سال ۱۳۳۸ خورشیدی شناسایی شد. این تپه معرف یک محل استقرار موقت فصلی با نوعی معماری ساده است.
- ۲۵- این تپه باستانی در حدود ۹ کیلومتری جنوب گنبد کابوس در هشت گرگان واقع است. رودخانه قره‌سو از امتداد شمالی تپه می‌گذرد و تقریباً تمام تپه شسته شده است. به همین دلیل به لهجه محلی آن باریم تپه یعنی نیم تپه گویند. حفاریات آن در سال ۱۹۶۰ میلادی آغاز شده است.
- ۲۶- در هشت کیلومتری شاهرود و در مسیر اصلی شاهرود به گرگان واقع شده است. در سال ۱۹۶۹ م پر فور سنه ایچی مسودا "sei-ichi-masuda" ۷۳-۱۹۷۱ بررسی شد.
- ۲۷- سگزآباد. از مهمترین مراکز باستانی ایران در دشت قزوین به سمت بوئین زهرا قرار دارد.
- ۲۸- این تپه باستانی در منطقه دامغان قرار دارد.
- ۲۹- غار کمر بند از تپه‌های مهم پیش از تاریخ ایران در منطقه مازندران در نزدیکی غار هوتو قرار دارد. قدمت آن به دوره ژوراسیک Jurassic می‌رسد. در سال ۱۹۴۹ میلادی آقای کارلتون کون حفاری کرد.
- ۳۰- در نزدیکی نهاوند و در جنوب غربی روستای گیان واقع است. در سال ۱۹۲۸ میلادی [۱۳۲۷ خورشیدی] شناسایی شد. رأس تپه ۱۹ متر از سطح زمین‌های اطراف بالاتر است. بزرگترین طول این تپه ۱۵۰ متر و توسط آقایان ژورکتسو G.contenou و رمن گیرشمن R.Ghirishman بررسی شد.
- ۳۱- سیلک باستانی در ۳ کیلومتری جنوب غربی کاشان به فین Pin در روستای دز تنش Dizteche قرار دارد. آقای گیرشمن در سال ۱۹۳۳ م کار بررسی آن را آغاز کرد.
- ۳۲- نوشیجان تپه: در شصت کیلومتری جنوب همدان و ۲۰ کیلومتری غرب ملایر به طول ۸۰ متر و عرض ۳۰ متر و ارتفاع ۳۷ متر واقع شده است. کاوش‌های باستانشناسی آن در سال ۱۹۶۷ میلادی آغاز گردید.
- ۳۳- مارلیک: این تپه در رحمت‌آباد رودبار به عنوان یکی از مهمترین تپه‌های مربوط به اواخر هزاره دوم و اوایل هزاره اول ق. م است. در سال ۱۳۴۰ توسط آقای دکتر نگهبان کار بررسی و کاوش‌های علمی آن آغاز گردید و اشیاء زرین بسیاری در قبور آن به دست آمد. جنم آن شهرت جهانی دارد.

از سوی نیایشگران و مردم باستان به معابد هدیه داده می‌شد. ریتون‌های مذهبی اغلب با اشکال شیر، حیوانات شاخدار، افسانه‌ای، نیم تنه انسان، پیر، بزکوهی، گاو کوهاندار و با حفره‌هایی ریز برای ریزش مایعات ساخته می‌شد. ریتون‌هایی که سلاطین و پادشاهان استفاده می‌کردند اغلب از جنس طلا و نقره و با حفره‌هایی گشاد برای ریختن مایعات ساخته می‌شده است. ریتون شیشه‌ای که در حفاریات باستان‌شناسی تنها یک نمونه از آن در کاوش‌های علمی تخت جمشید سال «۱۳۱۳» به دست آمده از سوی پادشاهان مورد استفاده قرار گرفته است. به عبارتی، هنر ریتون‌سازی ظریف هدیه دائمی ایرانیان باستان به تمدن، تاریخ و فرهنگ بشر محسوب می‌گردد.

منابع بی‌نوشته:

- ۱- واژه neolithic از ترکیب دو کلمه یونانی neo به معنی تازه و نو و lito یعنی سنگی گرفته شده است. در این دوره فصل یخبندان جای خود را به گرما و رطوبت داد و هوا برای زندگی انسان نخستین مساعدتر گردید.
- ۲- برخی از باستان‌شناسان از جمله چایلند، چرخش و روی آوردن انسان نخستین به تولید از مرحله جمع‌آوری غذا را انقلاب نوسنگی می‌دانند. در این مرحله انسان برای تأمین غذا دائم در قلمرو خود تردد می‌نماید.
- ۳- این دوره به معنی کاشت گیاهان و غلات قابل مصرف، رام کردن حیوانات، که بعد از کشف آتش مهمترین انقلاب در تاریخ فرهنگ انسان اولیه به حساب می‌آید.
- ۴- در این مرحله ده، دهکده‌ها و زندگی یکجانشین مراحل شهرنشینی را فراهم ساخت. تولید غذا اسکان و استقرار را در پی داشت. [استقرار موقت- استقرار دائم].
- ۵- هینیت
- ۶- Bibrú.
- ۷- بزرگترین امپراطوری روزگار باستان به وسیله «دیاگو» روی کار آمد (قرن هفتم پ. م).
- ۸- اونتو خوس "onto khous" ظروفی بود برای شربخوری بابه‌ای به شکل یک شیدر.
- ۹- sphanx ترکیبی از انسان و حیوان افسانه‌ای.
- ۱۰- Amphoura: ظرفی گلدانی فرم با دودسته قرنی و گردن کوتاه با لبه برگشته به خارج و بدنه کروی شکل که در ایران عصر هخامنشی و یونان باستان رایج بود.
- ۱۱- hacilar تپه‌ای باستانی در ۲۶ کیلومتری غرب شهر بوردور در جنوب آسیای صغیر.
- ۱۲- urartu: از اقوام باستانی در مجاورت امپراطوری ماد بوده که در تحویل و تحول فرهنگ ماد نقش اساسی داشتند.
- ۱۳- اقوام سکایی: اقوامی باستانی بوده که در مجاورت دولت ماد زارار توها می‌زیسته و به دست کیاکترار مغلوب گردیدند.
- ۱۴- Adana.